

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Courtrooms of conflict. Criminal law, local elites and legal pluralities in colonial Java

Ravensbergen, S.

Citation

Ravensbergen, S. (2018, February 27). *Courtrooms of conflict. Criminal law, local elites and legal pluralities in colonial Java*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/61039>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/61039>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/61039> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Ravensbergen, S.

Title: Courtrooms of conflict. Criminal law, local elites and legal pluralities in colonial Java

Issue Date: 2018-02-27

Samenvatting

Javaanse mannen en vrouwen die in de negentiende eeuw als verdachte of getuige een koloniale rechtszaal binnenkwamen, werden geconfronteerd met een grote tafel bedekt met een groen tafelkleed, waarachter mannen in vol ornaat zaten. Terwijl de verdachte zelf op de grond plaatsnam en omhoog keek naar de Javaanse en Nederlandse rechters op stoelen, de koloniale wetboeken op de tafel, de schrijvende griffier, de Koran in de handen van de *penghulu* (Islamitische adviseur), en een portret van de Nederlandse vorst aan de muur, konden zij slechts wachten op het vonnis over hun lot. Om de geschiedenissen van lokale personen, onderworpen aan de pluralistische rechtbanken, te begrijpen, zijn de ontmoetingen en conflicten tussen de actoren aan tafel en de ‘objecten’ in de rechtszaal belangrijk. Deze staan daarom centraal in dit proefschrift.

Op koloniaal Java bestonden aparte rechtbanken en wetten voor verschillende bevolkingsgroepen. Dit gesegregeerde systeem bood ruime mogelijkheden voor een ongelijk rechtssysteem, ontworpen voor het opleggen van koloniaal bestuur aan de lokale bevolking. In de praktijk hield dit in dat de rechtbanken waar Europeanen werden berecht, werden voorgezeten door meer ervaren juristen en betere mogelijkheden tot verdediging door een advocaat boden. De lokale bevolking werd daarentegen veelal berecht door de landraad. Deze pluralistische rechtbank bestond niet uit juristen, maar uit Javaanse en Nederlandse bestuursambtenaren en was daardoor niet onafhankelijk van het bestuur. Op Java waren begin negentiende eeuw voor het berechten van halsmisdrijven wel rondreizende rechtbanken aangesteld met een jurist als voorzitter. Het vonnis in deze ommegaande rechtbanken werd echter, net als in de landraden, bepaald na stemming door een college van rechters waarvan de meerderheid bestond uit lokale Javaanse bestuursambtenaren, die ook verantwoordelijk waren geweest voor het politieonderzoek.

Bovendien leidde de gescheiden strafwetboeken voor de Javaanse (en Chinese) bevolking tot verschillende straffen voor dezelfde misdaden. In het geval van diefstal belandden Europeanen in de gevangenis, terwijl Javaanse veroordeelden over het algemeen werden veroordeeld tot ketterarbeid. Pas in 1918 werd een geünificeerd strafwetboek

geïntroduceerd voor alle bevolkingsgroepen. Dit bracht echter niet veel verandering, aangezien bepaalde straffen, zoals de doodstraf, in de praktijk vrijwel alleen aan de lokale en Chinese bevolking werden opgelegd. Bovendien werd alleen het Wetboek van Strafrecht geünificeerd, terwijl het procedurele strafrecht — voor niet-Europeanen het Inlands Reglement — verschillend bleef voor de diverse bevolkingsgroepen. Het Inlands Reglement was eenvoudiger en bevatte minder waarborgen voor verdachten, die hierdoor bijvoorbeeld heel lang in preventieve hechtenis gehouden konden worden. Ook kregen ze vaak geen rechtsbijstand van een advocaat.

Het doel van dit proefschrift is echter niet alleen het aantonen van de grote ongelijkheid in het gesegregeerde strafrechtssysteem in koloniaal Java, maar tevens het bieden van inzicht in de werking van dit ongelijke systeem in de praktijk, door middel van een actor-gerichte benadering binnen het theoretische raamwerk van rechtspluralisme. Met als startpunt telkens de rechtszaal zelf analyseert dit proefschrift de conflicten die zich voordeden tussen de diverse actoren rond de groene tafel. Dit was de enige plek op Java waar alle regionale machtsstructuren elkaar ontmoetten en actief samenwerkten. De pluralistische rechtbanken waren daardoor vol met juridische, politieke en persoonlijke conflicten. Ze waren bovendien ook in interactie, en conflict, met andere staatsinstellingen en -lagen, die gezamenlijk het project van de koloniale staatsvorming voortstuwden. Via deze benadering toon ik aan hoe niet alleen *ongelijkheid*, maar ook *onzekerheid* en *onrechtvaardigheid* centraal waren in het koloniaal strafrecht zoals dat opgelegd werd aan de lokale bevolking.

Aan het begin van het proefschrift definieer ik de term pluralistische rechtbank als een rechtbank waar [1] actoren uit meer dan één rechtstraditie een formele rol vervullen, en waar [2] de toegepaste wetten en reglementen stammen uit meer dan één rechtstraditie. Ik concludeer dat in de praktijk de toegepaste wetten niet erg pluralistisch waren, maar dat de pluraliteit van actoren wel tot het einde van de koloniale tijd werd gehandhaafd.. Alhoewel de procedures enkele sporen laten zien, bijvoorbeeld het Islamitische karakter van de eed, hield de toepassing van Javaans-Islamitisch en gewoonterecht in de pluralistische rechtbanken geen stand. Het karakter van de pluralistische rechtbanken was daarom niet zozeer gebaseerd op plurale jurisdictie als wel op interne politieke en persoonlijke dynamiek tussen de diverse actoren.

In deel 1 ‘Ankers van koloniale macht’ traceer ik de lange-termijnontwikkeling van de pluralistische rechtbanken op Java met een focus op de rechtbanksamenstelling en de toegepaste wetten. De komst van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) naar Java in de zeventiende eeuw vormde geen rechtshistorische breuk, maar een voortzetting van een lange pre-koloniale Javaanse geschiedenis van rechtspluraliteiten. Geleidelijk werden tijdens de achttiende eeuw pre-koloniale rechters — de jaksa’s en penghulu’s — onderdeel van koloniale rechtbanken, waar zij advies gaven over Javaans gewoonterecht en Javaans-Islamitische rechtstradities. Prominente Javaanse priyayi (regionale bestuurders uit adellijke families) werden aangesteld als rechters. De centrale gedachte was dat Javanen en andere lokale bevolkingsgroepen volgens hun eigen wetten berecht moesten worden, onder de supervisie van een Nederlandse rechtbankpresident. Het snel toenemende aantal pluralistische rechtbanken op Java, maakte koloniaal bestuur zichtbaar, voelbaar en praktisch op een regionaal niveau. Zulke rechtbanken waren de ankers van het koloniaal bestuur op Java in de achttiende en de vroege negentiende eeuw.

Later in de negentiende eeuw werden de pluralistische rechtbanken echter vaak gezien als onbelangrijke plekken die zich slechts bezighielden met kleine strafzaken en de onbelangrijke ‘gewone’ Javaan. Nederlandse juristen, in het bijzonder die in het Hooggerechtshof in Batavia, werden gedreven door codificatiekoorts en een sterk geloof in de superioriteit van het ‘westers recht’. Zij toonden amper interesse in of kennis van oude Javaanse rechtstradities met betrekking tot het Islamitisch en gewoonterecht. De Javaans-Islamitische (straf)wetten werden al vroeg in de negentiende eeuw niet meer toegepast. De Nederlandse landraadpresident werd bovendien in koloniale bronnen gepresenteerd als degene in de rechtszaal met de meeste kennis, terwijl de lokale actoren er niet erg goed vanaf kwamen. Stereotyperingen van Javaanse rechtbankleden die in slaap vielen tijdens ondervragingen, de jaksa die onjuiste vertalingen gaf, en de penghulu die altijd adviseerde om de handen van dieven af te hakken, werden gemeengoed.

In deel 2 ‘Gelegitimeerd recht’ toon ik aan via de actor-gerichte benadering, en op basis van archiefonderzoek, dat deze karikaturen van de lokale actoren niet juist waren. Ik onderzoek vervolgens wat de ontwikkeling van de positie van de penghulu’s en jaksa’s binnen de koloniale rechtszaal was, hoe zij gemarginaliseerd werden en wat hiervan de gevolgen waren.

Een superioriteitsgevoel, raciale vooroordelen en achterdocht over de Islam onder de Nederlanders leidden tot onwetendheid en wantrouwen ten opzichte van lokale actoren. De adviezen van penghulu's over Javaans-Islamitisch recht werden grotendeels genegeerd vanaf het moment dat zij plaatsnamen in de pluralistische rechtbanken. De jaksa's maakten eenzelfde marginalisering door. Hun adviseurschap werd volledig van hen afgenomen, en hun verantwoordelijkheden als aanklager werden op den duur geminimaliseerd.

Door het marginaliseren van de penghulu's en jaksa's en het onderschatten van de kennis en expertise van de rechtbankleden, ondermijnden de Nederlandse ambtenaren mogelijk de macht van de pluralistische rechtbanken. Of de Javaanse bevolking de pluralistische rechtbanken als minder machtig of legitiem ging beschouwen, omdat de Islamitische wetten niet gevolgd werden en het advies van de penghulu genegeerd werd, is moeilijk te bepalen. Zeker is wel dat dit alles leidde tot minder kennis aan de zijde van de Nederlanders, doordat zij het potentieel van lokale kennis aanwezig in de rechtszaal niet erkenden. Dat de jaksa tijdens de negentiende eeuw transformeerde van een invloedrijke aanklager in een lage ambtenaar heeft zeer waarschijnlijk niet alleen zijn macht aangetast, maar ook die van de koloniale staat die leunde op zijn netwerk en expertise.

Ondanks de verminderde pluraliteiten in het koloniaal strafrecht betoog ik dat het voortdurende plurale karakter van de landraden en ommeegaande rechtbanken — in de vorm van de diversiteit aan actoren — desondanks leidde tot machtige rechtbanken die belangrijk waren voor de koloniale staat. Ten eerste bleef de legitimering van de koloniale staat een voortdurend en essentieel project tijdens de negentiende (en twintigste) eeuw, ook toen het koloniaal bestuur op Java al steviger was gevestigd. De rechtspluraliteiten in de toegepaste wetten waren in de loop der tijd dan wel grotendeels verdwenen, maar pluraliteiten in de vorm van lokale rechtbankleden en medewerkers bleven bestaan. Alle lokale actoren bleven aanwezig in de rechtbank om de lokale machtsstructuren te vertegenwoordigen. Alleen al door die aanwezigheid in de rechtszaal — in 'traditioneel' kostuum — legitimeerden zij de koloniale staat.

Verder leidden de rechtspluraliteiten tot een grote mate van onzekerheid in het recht. Dit gaf de pluralistische rechtbanken veel vrijheid om hun macht naar believen uit te oefenen in strafzaken. Ook al werden de Javaans-Islamitische wetten en het gewoonterecht in de rechtspraktijk niet

serieus genomen, in het Regeringsreglement stond tot 1872 expliciet vastgelegd dat de lokale bevolking berecht moest worden volgens hun ‘eigen’ wetten en gewoonten. Er bestond echter geen verplichting om het advies van de penghulu hierin te volgen en dus was er ruimte om te manoeuvreren. Na de introductie in 1872 van het Wetboek voor Inlanders en met hen gelijkgestelden, dat grotendeels was gebaseerd op Nederlandse wetten, verdween deze mogelijkheid, maar een bepaald niveau van onzekerheid bestond nog steeds. Nog altijd werd een combinatie van culturele, religieuze en raciale argumenten gebruikt onder het mom van ‘verzachtende omstandigheden’. De onzekerheden in het rechtssysteem kwam niet altijd voort uit het opzettelijk creëren van mogelijkheden tot onderdrukking; er waren oprechte pogingen om het strafrecht aan te passen aan de lokale rechtstradities en belangen van de Javaanse bevolking. Op de lange termijn kon de onzekerheid niettemin leiden tot misbruik van macht.

In deel 3, ‘Ruimte om te manoeuvreren’, onderzoek ik deze strategie van onzekerheid in de praktijk en analyseer ik de samenwerking en conflicten tussen de Javaanse rechtbankleden en de Nederlandse voorzitter. De landraad in het bijzonder paste niet binnen het raamwerk van het gescheiden duale bestuur. Het was een plek waar koloniaal recht werd onderhandeld en waar de belangen van de regionale elites domineerden. Nederlandse ambtenaren konden slechts tot op zekere hoogte achterhalen wat speelde binnen de lokale samenleving, en zij waren daardoor afhankelijk van de bereidheid van de priyayi om informatie te delen.

Over het algemeen leidde dit niet tot conflict tussen de rechtbankleden, aangezien de Javaanse priyayi en Nederlandse ambtenaren vaak dezelfde belangen hadden. Tot 1869 waren de Nederlandse (assistent-) residenten de landraadvoorzitters en zij deelden de verantwoordelijkheid met de priyayi om de ‘rust en orde’ op Java te behouden. De landraden berechtten de meeste misdaden — vaak diefstal of beroving — en hadden de macht om zware straffen op te leggen zoals ketteringarbeid. Vage wetten en procedures bevorderden zoals gezegd de manoeuvreerruimte van de rechtbank. Bepaalde ordinanties, zoals bijvoorbeeld die om landloperij te bestraffen, waren zelfs speciaal ontworpen om aan de bestuurlijke belangen tegemoet te komen. De partijdigheid en afhankelijkheid van de landraden kon gemakkelijk leiden tot onrecht.

De priyayi waren verantwoordelijk voor politiewerkzaamheden en zij werden door Nederlandse ambtenaren onder druk gezet om de rust te

bewaren onder de Javaanse bevolking. Machtsmisbruik door priyayi en het produceren van vals bewijs in strafzaken werd oogluikend toegestaan door veel Nederlandse residenten. In de periode van de Java-oorlog stelden de Nederlanders bovendien ‘nieuwe’ priyayi aan in ruil voor hun loyaliteit aan het Nederlandse bestuur en zelfs als zij zich schuldig hadden gemaakt aan misdaden. Het daarop volgende cultuurstelsel versterkte het pact tussen de priyayi en de Nederlanders nog verder, doordat het leidde tot gezamenlijke (financiële) belangen in goede opbrengsten, en in het onderdrukken van lokale protesten via het strafrecht en de landraad.

Door deze verstrengeling van de administratieve en financiële belangen met de rechterlijke macht was de onpartijdigheid van de rechtsbedeling ver te zoeken. Revisie door het Hooggerechtshof was de enige aanwezige controle op een landraadproces, maar getuigen werden niet opnieuw gehoord en ander bewijs kon vaak niet meer worden geverifieerd.

Al met al rustte het duaal bestuur van koloniaal Java op een wankel evenwicht tussen vertrouwen en wantrouwen. In deel 4 ‘Grenzen aan het duaal bestuur’ onderzoek ik de spanningen binnen het pact tussen de priyayi en de Nederlandse koloniale overheid, door middel van het analyseren van grote zaken betreffende (1) knevelen van de Javaanse bevolking door priyayi, en (2) samenzweringszaken van priyayi tegen Nederlandse bestuurders. Deze zaken onthullen het karakter van het duaal bestuur; gewoonlijk bleef dit verborgen, maar in tijden van crisis werd het zichtbaar.

Nederlandse koloniale ambtenaren leunden zwaar op de Javaanse priyayi, omdat het hen aan de kennis en informatienetwerken ontbrak, maar dit veroorzaakte ook het ontstaan van ‘zones van onwetendheid’ die leidden tot wantrouwen als de grenzen aan het duaal bestuur werden bereikt. De kwestie van knevelarij door priyayi laat duidelijk zien hoe dit mechanisme in de praktijk werkte. Als de priyayi de ‘rust en orde’ bewaarden, en het cultuurstelsel floreerde, werden zij doorgaans niet gestraft voor knevelarij. Alleen als de knevelarij zo ernstig was dat er bijna een opstand uitbrak, of als de priyayi deze niet effectief onderdrukten greep het Nederlandse bestuur in. Na een eerste paniecreactie werden regenten (de hoogste priyayi) dan over het algemeen toch beschermd, of kregen zij relatief lichte straffen zoals overplaatsing of een (eervolle) pensionering.

Het was ook mogelijk om de priyayi geheel buiten de rechtbank te houden in het geval van strafzaken, om schade aan het prestige van de koloniale staat te voorkomen. Het ontwijken van de pluralistische rechtbank

via het *forum privilegiatum* (dat Javaanse priyayi onderbracht bij de Europese rechtbanken als zij verdacht werden van een misdaad) had echter ook een tweede consequentie. Het forum privilegiatum, in eerste instantie ingesteld om priyayi te beschermen, raakte na verloop van tijd in geval van strafzaken verstrengeld met de politieke maatregel; het werd een manier voor het koloniaal bestuur om personen te verbannen die beschouwd werden als gevaarlijk, controversieel en bedreigend voor de koloniale overheersing. Het forum privilegiatum werd voornamelijk gebruikt om de politieke maatregel effectief te kunnen gebruiken. Op die manier werd ook de priyayi, de hoogste Javaanse klasse, een rechtvaardige procesgang ontzegd.

Het meest kwetsbaar binnen het partijdige koloniale rechtssysteem was natuurlijk de ‘gewone’ lokale bevolking, die geen enkele kans had zichzelf te ontdoen van het etiket ‘inlander’. Daarom betoogt dit proefschrift dat in historisch onderzoek te veel nadruk is gelegd op de mogelijkheden voor personen om te stijgen in sociale rang — en door raciale grenzen heen te breken — en buiten beschouwing laat dat er in Nederlands-Indië sprake was van een strikte segregatie tussen Europeanen en niet-Europeanen. Het was een ongelijke wereld die gelegitimeerd werd door een gesegregeerd rechtssysteem.

Het onderling verstrengelde dual bestuurs- en strafrecht op Java was niet onomstreden, maar koloniale ambtenaren verwierpen de meeste hervormingsvoorstellen met verwijzing naar de ‘lagere trede van beschaving’ waarop de Javaanse bevolking zich zou bevinden. Vooral de introductie van onafhankelijke landraadvoorzitters werd gezien als een verandering die de koloniale staat te kwetsbaar zou maken. Liberale juristen streden desondanks hevig voor deze hervorming, en betoogden dat de rechtsstaat ook op Java thuis hoorde. En alhoewel de angst voor het verliezen van koloniale controle vaak groter was dan de overtuigingskracht van de liberale missie, werden vanaf 1869 professionele rechters inderdaad aangesteld als landraadvoorzitters. Ik concludeer echter dat de Javaanse leden en de Nederlandse voorzitter, en later de professionele landraadvoorzitter, allemaal hun eigen manoeuvreerruimte in de rechtszaal vonden. Alhoewel de komst van de liberale juristen in de pluralistische rechtszaal leidde tot enkele verbeteringen, met name op het gebied van juridisch bewijs en preventieve hechtenis, laat ik zien dat deze koloniale juristen uiteindelijk toch ook de ongelijke en onzekere praktijken van het koloniale rechtssysteem voortzetten. Dit deden zij vooral door taken van de

jaksa's over te nemen en te fungeren als aanklager en rechter in een. In plaats van een rechtsstaat (*rule of law*) ontstond een machtige juristenstand (*rule of lawyers*), die de koloniale rechtspraktijken grotendeels in stand hielden, aangepast aan de volgens hen 'onbeschaafde aard' van de Javanen. Juristen in Nederlands-Indië waren vaak de meest fervente critici van de koloniale staat als deze het ideaal van de rechtsstaat aantastte, maar uiteindelijk gaven ook zij juridische legitimiteit aan het ongelijke, onzekere en onrechtvaardige rechtssysteem.

De regionale rechtszaal op Java was een plek waar de juridische procedures werden uitgevoerd alsof het een toneelstuk was, een farce, maar tegelijk een plek waar, achter gesloten deuren, werd onderhandeld over macht. Tegelijkertijd was de rechtszaal ook een arena waar de koloniale staat geleidelijk werd geconsolideerd gedurende de negentiende eeuw. De pluralistische rechtbanken — gebaseerd op vroegmoderne rechtspluralistische praktijken — bleven bestaan tot het einde van de koloniale tijd in 1942, ondanks diverse moderne hervormingen in het rechtssysteem. Javaanse tussenpersonen zoals de jaksa's, en lokale informanten zoals de penghulu's, werden gewantrouwd en daardoor verminderde hun invloed en status na verloop van tijd. Toch bleven de pluralistische rechtbanken bestaan, omdat zij de enige manier waren waarop relatief effectief strafrecht konden worden opgelegd binnen de duale bestuursstructuur op Java.

In dit proefschrift heb ik de conflicten binnen de pluralistische rechtszaal geïdentificeerd. Niet de conflicten die men wellicht verwacht in een rechtszaal — die tussen verdachte en slachtoffer, tussen staat en verdachte — maar de juridische, politieke en persoonlijke conflicten tussen lokale en koloniale wetten, tussen Javaanse en Islamitische rechtstradities, tussen Hooggerechtshof en regionale belangen, tussen conservatieven en liberalen, tussen jaksa's en penghulu's, tussen residenten en juristen, tussen koloniale rechtbanken en lokale advocaten, en tussen Javaanse priyayi en Nederlandse ambtenaren. Conflicten die centraal waren in de dagelijkse strafrechtspraktijk op koloniaal Java en centraal in de vorming en het behoud van een gelaagde en complexe koloniale staat gebaseerd op een wankel dual bestuurs.